

Konsmo – Ei bygd mellom kyst og innland

Rapport frå ei gransking av ungdomsspråket – refleksjonar kring språknormomgrepet

Av Reidar Ågedal

1 Innleiing

Denne artikkelen er skriven på bakgrunn av dei resultatata eg har henta inn under hovudfagsarbeidet mitt med talemålet i Konsmo i Vest-Agder. I artikkelen har eg lagt vekt på å syne utviklinga ved å presentere ulike *språklege strategival*. Siste del av artikkelen er for det meste via teoretiske refleksjonar kring dei språklege resultatata i granskinga, mellom anna sett i ljøs av TEIN sitt fokus på regionalisering.

2 Bygda Konsmo

2.1 Administrative, politiske og topografiske tilhøve

Som mange andre hovudfagsstudentar har eg valt heimbygda mi som studieobjekt. Det geografiske utgangspunktet for granskinga er derfor dei områda som i dag utgjer Konsmo skule- og kyrkjjesokn i Audnedal kommune. Audnedal ligg i dei midtre delane av indre Vest-Agder og grensar i nord til Åseral og Evje og Hornnes, i aust til Marnardal, i sør til Lindesnes og i vest til Lyngdal og Hægebostad. Kommunen femnar i dag om den øvre delen av *Audnedalen*, og går i nord heilt

Målbryting 5 (2001): 235–253

<https://doi.org/10.7557/17.4770>

CC BY 4.0

over i Manddalen.

Den nye storkommunen blei oppretta 1.1. 1964, etter ei samanslåing av dei gamle herada Grindheim og Konsmo, og eit par krinsar i gamle Bjelland herad. Desse områda blir i dag i dei fleste samanhengar rekna inn under Konsmo. Fram til 1910 utgjorde Konsmo saman med nabobygda i sør, Vigmostad, *Nordre Undals kommune*. I perioden 1911 til 1964 var Konsmo altså eigen kommune (Gislefoss 1957:278).

Dei administrative grensene i denne delen av Agder har vore særskilte kontroversielle. Audnedal blei tidleg landskjend for den bitre striden mellom bygdesentra Konsmo og Byremo. Kommunen har fleire gonger blitt peikt på som det mest stormfulle av Schei-komiteen sine mange mislukka tvangsekteskap mellom jamstore bygder. Sidan tidleg på 1970-talet har mest eit kvart større offentleg utbyggingsprosjekt resultert i steile frontar, politisk taktikkeri og beiske personåtak. Denne polariseringa mellom sør og nord har nok verka konserverande på det særskilte med kvar av bygdene. Få vil tale om seg sjølv som "audnedølar". Det er om ein kjem frå Konsmo eller Byremo som har noko å seie. Til no har også det sosiale livet, til dømes det som kjem til uttrykk i lags- og organisasjonsarbeid, vore knytt til kvar av bygdene. Organisasjonar med "Audnedal" i namnet finn ein knapt andre stader enn i politikken, og her ofte som dekknamn for endå smalare interesser. Audnedal Senterparti er til dømes eit reint "konsmoparti", medan Audnedal Arbeidarparti stort sett har sine folk i øvre delar av kommunen. Her har dei i tillegg møtt konkurranse frå "Bygdelista for Øvre Audnedal".

Mykje tyder likevel på at bygdestriden engasjerer mindre no enn han gjorde før. Særleg gjeld dette hos ungdom. Ungdomsskulen og den vidaregåande skulen på Byremo tek imot elevar frå heile kommunen, i tillegg til dei frå grannekommunane. Dette har nok fremja både toleranse og samkvem. Ungdom er heller ikkje så knytt til dei tradisjonelle mønstra i heimemiljøet. Globale fenomen fengjer ofte meir enn lokale. Mange eg har tala med, gjev uttrykk for at "folk flest" ønskjer fredelegare tilhøve, men at "ekstremistar" på kvar side har gjort sitt til å halde striden oppe. Desse ekstremistane ser òg ut til å ha hatt ein hang etter å ta på seg politiske verv og "skvise" ut meir moderate krefter.

Ytterlegare kommunesamanslåingar i regionen har vore drøfta med jamne mellomrom, dei siste par tiåra. Både storkommune i Indre Vest-Agder med Byremo som sentrum og samanslåing med Lindesnes i sør, er blitt lanserte som framtidige løysingar. Det er ikkje vanskeleg å skjønne at slike framstøyt har blitt oppfatta som partsinnlegg i bygdestriden. Lite truleg er det derfor at me vil få noko endring av kommunestrukturen i dette området før eventuelt sentrale krefter måtte presse dei fram.

Avstanden frå Konsmo til kystområda (Lindesnes–Mandal) er om lag 4 mil, medan avstanden til fylkeshovudstaden Kristiansand er på 5–6 mil. Tradisjonelt har Konsmo og Audnedalen vore knytt til Mandal by i regionsamanheng (mellom anna i samband med interkommunalt samarbeid). Dei seinare tiåra har likevel Kristiansand teke over fleire og fleire av senterfunksjonane. Særleg gjeld dette dei som har med handel å gjere.

Den demografiske utviklinga på Agder er for tida kjenneteikna av ein sterk konsentrasjon av folk og arbeidsplassar i kystområda frå Søgne og austetter. Dette fenomenet er blitt døypt *Agderbyen*. Dei indre og vestlege stroka av Agder opplever på same tid ein nullvekst eller tilbakegang i folketalet.

2.2 Nærings- og folkeliv

Mykje av 1900-talet har òg i Audnedalen vore prega av overgangen frå primær- til sekundær og tertiærnæringer. Anleggsarbeidet i samband med bygginga av Sørlandsbanen gjennom bygda på 1930-talet, markerte på mange måtar starten på den nye tida. Me fekk tilflytting frå andre landsdelar, og med dette fekk nye livs- og yrkesformer innpass i det tradisjonsbundne bondesamfunnet.

Oppstarten av ferdighusfabrikken *Superkonstruksjon* tidleg på 60-talet er nok den einskildhendinga som i etterkrigstida har hatt mest å seie for bygda. Truleg var fabrikken den fyrste av sitt slag i Noreg. Verksemda her voks seg større og større for kvart år, fram til ein dundrande konkurs i mai 1978. Omsetninga låg dette året an til å bli på nærare 100 millionar 1978-kroner. Etter konkursen blei *Konsmo Fabrikker AS* oppretta. Denne fungerer i dag som hjørnesteinsbedrift i kommunen, med om lag 140 tilsette. Treforedling kan elles òg vere

eit tenleg stikkord for næringsstrukturen i Audnedal. Me finn mellom anna fleire mindre sagbruk. Likevel speler framleis primærnæringane jord- og skogbruk ei viktig rolle. Talet på årsverk her er sett til å vere 125 i ein kommune med drygt 1500 innbyggjarar.

3 Ungdomsspråket

3.1 Om språklege strategiar

Eg vil under pkt. 3.2 gje døme på kvalitative portrett av tre av dei unge informantane i granskinga. Dette er ein "alternativ" måte å kaste ljøs over tilhøvet mellom språk, samfunn og einskildindivid. Eg har her lagt vekt på å syne ulike *språklege strategiar* (jf. til dømes Mæhlum 1992) som informantane nyttar seg av, og eg prøver å sjå desse i høve til sosial bakgrunn, haldningar og interesser som dei har gjeve uttrykk for i den kvalitative delen av intervjuet eg gjorde med dei under feltarbeidet.

På grunnlag av desse språklege strategiane har eg gruppert informantane i tre kategoriar: "dei modernisert konservative", "dei sentrumsorienterte" og "dei kystmålsnære". Informantane som nyttar den modernisert konservative strategien er dei som ligg nærast det tradisjonelle målet på staden, medan dei kystmålsnære er dei informantane som ligg lengst unna det gamle konsmomålet. Sentrumsstrategien representerer eit mål som ligg ein stad midt mellom desse to strategiane. Eg har funne at dette gjeld majoriteten av informantane. I denne artikkelen gjev eg eitt døme på kvar av strategiane.

3.2 Tre språklege strategiar mellom ungdom i Konsmo

3.2.1 Den modernisert konservative strategien

”Gunnleik”

Informanten Gunnleik er henta frå dei delane av bygda som tidlegare låg i Bjelland (jf. pkt. 2.1). Han er 21 år og har vakse opp på gard i eit område som altså ligg eit godt stykke utanfor sentrum. Foreldra er båe frå bygda. Faren har delvis vakse opp på garden, medan mora kjem frå ein gard lenger sør i Konsmo. Foreldra har høgare utdanning, men er òg engasjerte i arbeid på garden. Gunnleik har dei siste to åra budd i Oslo der han har gjennomført militærtjeneste og studert ved Universitetet.

I haldningsundersøkinga gjev Gunnleik uttrykk for at han framleis har sterke band til heimbygda. Han reiser ofte heim i helgene og har fleire av venene sine her. Som mellombels hovudstadsinnbyggjar har han ein del tankar om tilhøvet mellom by- og bygdekultur. Mellom anna meiner han det er lettare å vere *individualist* i ein by. Det som er negativt med bygdemiljøet, er mangelen på valfridom. Sjølv reknar han seg for å vere mykje oppteken av ”moderne” fenomen.

Han har etter det han seier sjølv, «ei relativt medvite haldning» til eigen dialektbruk. Dette inneber likevel ikkje at han aldri forandrar noko på talemålet. Særleg kan han kome til å leggje om på einskildord når han talar med menneske i Oslo. Truleg har òg dialekten hans endra seg noko opp gjennom livet, og han dreg fram ein del einskildord som døme på dette. Samla sett seier han likevel at talemålet utgjer ein viktig del av eigen identitet.

I den språklege undersøkinga oppnår han ein poengskåre på 41 av 61. Dette gjev eit gjennomsnitt på 67 % eldre språkformer. Gunnleik har eit språk der *-a* står i infinitivsendingar og fleirtal av hankjønnsord. Dette gjeld òg endinga i eit hokjønnsord som fleire *stillinga*. Han har i tillegg halde på fullvokalen *-a* i gradbøyinga av adjektiv, og seier til dømes *høgast*. I verbet *å gjer* av *å gjere* er likevel infinitivsendinga apokopert bort. Dette vokalbortfallet ser ut til å vere vanleg hos dei yngre i bygda. I meir moderne yngre mål vil forma *å gjør* vere vanlegast. Det er i Gunnleik sitt språk ikkje

samanfall mellom bunden form fleirtal av hokjønn og hankjønn. Dette samanfallet finst i det meir moderne målet mellom dei yngste informantane. Gunnleik nyttar altså framleis former som *alle jenten* og *alle skiven*.

Dei norrøne vokalane står ved lag i ord som *flæum*, *hæust* og *fræus* (v.). Det finst berre eit døme på avvik frå dette i talemålet til Gunnleik, nemleg uttalen *brøyd* (pret.) av *å bryte*. Når det gjeld diftongeringa av dei norrøne lange vokalane som finst i det tradisjonelle målet, er det ikkje spor av dette hos Gunnleik. Han har ein "normalisert" uttale av til dømes *tun* n. og *time* m., der det tradisjonelle målet har *teun* og *teime*.

Sjølv om Gunnleik er vaksen opp i den delen av bygda der folk tradisjonelt brukar ustemde plosivar, er det fleire innslag av stemde plosivar i talemålet hans. Dette gjeld mellom anna i ord som *stube Brett* og *sjug*. Former som *åpna* (infinitiv av *opne*) og *vett* (presens av *vite*) uttalar han likevel med ustemd plosiv. Uttalen av dei to siste orda fell saman med mønsteret hos dei fleste i YG-gruppa. Den eldre forma *veid* finst til dømes ikkje hos nokon av dei. Mykje av grunnen til at Gunnleik har eit så stort innslag av stemde plosivar i talemålet sitt, kan skuldast at mora kjem frå den delen av bygda der denne uttalen er vanleg.

Det finst ingen døme på den tradisjonelle uttalen av konsonantsambanda *-sl* (*lisle* adj.), *-ps* (*lepse* f.) eller *-dd* (*kjeddar* m.) i målet hans. Det same gjeld palatalisering av *g* og *k* i innlyd. Han seier *bakke* og *hage*. Einaste unntaket er *ikkje*, som er vanleg nektingsform mellom dei aller fleste unge i bygda. Heller ikkje kan ein høyre overgangen *-rn* til *-dn* i målet hans. Han seier *kvern* og *korn* på «normalisert» vis. *Kv*-sambandet i ord som *kvile* og *kven* står derimot ved lag i alle førekomstar i materialet.

I verbbygginga er det lite som skil Gunnleiks mål frå dei andre yngre informantane. Han brukar formene med *i*-omlyd i alle førekomstar av sterke verb i presens. Partisippformene av dei sterke verba viser større variasjon, men denne variasjonen samsvarer med målet til dei fleste andre unge informantane. Former som *he teie* og *he fenge* står ved lag, medan ei form som *he bært* har kome inn i staden for *he bore*.

Vokalane *i* og *y* er ikkje lågna i dei fleste av førekomstane i målet til Gunnleik. Unntaka er *nøkkel* m. og *streg* m. Han har òg halde på den tradisjonelle vokalen i ord som *skøgen* (skogen) og *spræk* (sprek).

Pronomensystemet vil hos Gunnleik vere «det nye og forenkla» på same måte som hos Lill i pkt.3.2.2. Former som *de* og *henne* har falle bort. Han har derimot tydeleg *g*-uttale i pronomeren som *æg* og *mæg*, der desse står i trykksterk stilling.

3.2.2 Sentrumsstrategien

”Lill”

Lill er 24 år og den eldste av informantane i YG-gruppa eg undersøkte. Ho er ugift og bur heime hos foreldra. Desse er både oppvaksne i Konsmo, men faren har eit talemål som skil seg ein del frå målet elles i bygda ved å ha mindre innslag av tradisjonelle former. Dette kan skuldast at slekta hans kom flyttande til bygda i den såkalla ”jernbaneperioden” (jf. pkt.2.1). Ingen av foreldra har høgare utdanning. Dei er ikkje knytte til primærnæringane. Sjølv har Lill vakse opp sentrumsnært i eit byggjefelt. Her har ho budd fram til ho for fire år sidan byrja på førskulelærerutdanning i Alta. Etter tre år i Finnmark flytta ho i fjor heim til Konsmo. Sidan den tid har ho pendla til arbeid i ein barnehage i Mandal.

Bortsett frå at ho arbeider i Mandal, er dette ein stad ho sjeldan dreg til. For henne er Kristiansand ”byen”, noko ho meiner gjeld for dei fleste andre òg. Lill har i liten grad opplevd at det er nokon skilnad mellom by- og bygdeungdom, heller ikkje i den perioden då ho var student. Trendar, motar og ”moderne fenomen” som til dømes Internett, opptek ho til ein viss grad. Ho ser likevel på det å vere i frå ei bygd som ein viktig del av seg sjølv og nemner fleire kvalitetar ho meiner bygdemiljø kan romme framfor meir urbane stork. Mellom anna gjeld dette kvaliteten på dei sosiale nettverka og den tryggleiken dette skaper. Nettverka i bygda er ifylgje henne òg ganske opne, me finn glidande overgangar.

Mykje av fritida hennar går med til frivillig arbeid i ein kyrkjelyd innan pinserørsla. Ho har teke del i aktivitetane her heilt sidan ho var lita, og har derfor mykje av omgangskrinsen sin i dette miljøet. Elles nyttar ho fritida til mellom anna trening og samvær med

familie og vener. Dei fleste av aktivitetane hennar går altså føre seg i heimbygda. Samla sett kan me karakterisere haldninga hennar til bygda som positiv. Ho ser det ikkje som utenkjeleg at ho kjem til å bli buande her i framtida. Frå hausten av planlegg ho likevel å flytte til Kristiansand for å studere vidare eit år.

Lill meiner sjølv at talemålet hennar kan karakteriserast som ganske gjennomsnittleg i høve til ungdomen i bygda. "Æ snakke jo ikkje noe udprega kånsmodialekt", seier ho, men det gjer altså etter hennar syn heller ikkje særleg mange andre på same alder. Ho trur òg at faren sitt noko meir normaliserte talemål kan ha verka til at hennar dialekt har blitt litt "finare" enn han elles ville blitt. Dei åra ho budde i Finnmark, var ho mykje medviten om eigen dialekt og valde som prinsipp å heller forklare drag i talemålet som var vanskeleg å skjøne for andre, framfor å leggje om på eige mål.

Sjølv seier eg meg samd i Lills påstand om at hennar mål på mange måtar er representativt for det moderne målet me finn mellom dei unge i bygda. Ho oppnår 14 av 61 moglege dialektpoeng i mi gransking. For det fyrste ser me hos henne ein full overgang til *e*-mål, med infinitivsformer som *å handle* og *å kåmme*. Dette gjeld i alle førekomstar i utfyllingslista, i tillegg til den frie samtalen. Ubunden form fleirtal av hankjønns- og hokjønnsst substantiv har falle saman i *-e* (fleire *jente* – fleire *gutte*). I hennar mål heiter det *fleire bile* og *fleire kampe*. Ei forenkling har òg gått føre seg i bunden form fleirtal, - *alle guttan* og *alle jentan*. Endinga i hokjønnsord bunden form eintal er *-a*, som i *den helga*, mot *-å* i det tradisjonelle kånsmomålet.

Pronomensystemet til Lill er i grunndrag det same som i det tradisjonelle kånsmomålet. Ho brukar former som *dykke* (2. p.fl.) og *okke* (objektsform, 1. p.fl.). Forenklingstendensar gjer seg likevel gjeldande her òg. *De* og *dykke* har falle i saman i forma *dykke*, og *ho* og *henne* har falle saman i *ho*. Dei tradisjonelle formene *æg*, *mæg* og *me* (1.person fl.) har nærma seg formene i kystmåla. Lill seier *æ*, *mæ* og *mi*.

I vokalismen ser me mange endringar i høve til det tradisjonelle målet. Den norrøne diftongen *au* har i Lills mål blitt til *ø* i ord som *høst* og *strøm*. I preteritum andre klasse av sterke verb har hennar mål

øy som i *brøyd*, mot den tradisjonelle forma med *au*. Vokalane *i* og *y* er lågna i ord som *streg* og *føsst* (først). I ord som har *y* i skriftspråka, til dømes *flytte* og *syttten*, har ho derimot halde på denne uttalen. Linn seier elles *skog* og *bog* med trong *o*-uttale, på same måte som i måla ved kysten. "Kystuttale" har ho òg i eit ord som *sede* (sete n.), men ikkje i *spræg* (sprek). Diftongeringa av norrøne lange vokalar gjer seg heller ikkje lenger gjeldande i hennar mål. Ho seier *sol* (sol f.) og *tun* (tun n.).

Ulikt fleire av dei yngste informantane i YG-gruppa brukar Lill stemde plosivar. Ho seier mellom anna *båd*, *åbne* (opne) og *den uga* (veka). Den einaste "vaklinga" eg finn her, er uttalen *vett* (presens av å vite). Ho held på det tradisjonelle *kv*-sambandet i orda *kvitt* og *kvile*, men ikkje i *vem* (kven). Dette har ho til felles med fleire av dei yngre informantane. Konsonantsambandet *-rn* blir i hennar mål uttala *-rn*, med former som *kårn* og *jern*. Noko spor etter det mykje omtala samanfallet mellom *sj*- og *kj*-lyden finst ikkje hos Lill. Det fann eg heller ikkje hos andre informantar.

I verbbygginga har Lill fleire former som skil målet hennar frå kystmåla. Ho nyttar sterke presensformer som '*kjærne*, '*gjenge* og '*stænne*. Partisippformene hennar er derimot falne i saman med bokmålet si rettskriving i ord som *tatt* og *slått*. Analogt med desse verba bøyer ho *å bære* – *he bært*. Det einaste verbet som får sterk partisippbygging i det materialet eg har samla inn hos henne, er *å få* – *he fenge*. Denne måten å bøye verba på går att hos fleire av informantane i gruppe YG. Skriftspråka ser med andre ord ut til å øve heller liten påverknad her.

3.3 Den kystmålsnære strategien

"Ingrid"

Eg har òg valt å gje eit døme på ein variant av konsmomålet som på dei aller fleste punkt har falle saman med kystmåla. Informanten eg her har nytta, er 22 år gamle "Ingrid". Ho har budd i bygda heile livet, bortsett frå det siste året då ho har studert i Kristiansand. Faren er oppvaksen på ein gard i Konsmo, medan mora kjem frå Kristiansand.

Ingrid har vore sterkt knytt til miljøet i bygda, og mellom anna drive gatekjøkken i ein periode. No oppheld ho seg mest i studiebyen Kristiansand, bortsett frå feriar og ein del helger. For henne har Kristiansand alltid vore "byen". Unntaket er når ho er heime og det er tale om "å gå ut" på laurdagskvelden. Då er det Mandal som er "byen".

Kjenslene hennar overfor bygdekulturen er noko blanda. Ho likar seg godt heime på ferie, men kunne ikkje tenkje seg å slå seg ned her for framtida. Det mest negative med bygda er slik ho ser det: "baksnakking, sladring og spionering". Miljøet i Konsmo er for lite og trangt til at ein kan få "være sæ sjøl". Her er det berre plass til nokre få interesser og måtar å vere på. Ho ser på bygdeungdom som meir "rølpete" enn ungdom i meir sentrale strok. Dei er òg mindre opptekne av å fylgje ulike trendar.

Fleire gonger har ho, av folk som ikkje kjenner henne, blitt teken for å vere frå Mandal. Når det gjeld eige talemål, meiner ho det kan karakteriserast som ein "ikkje-dialekt", i den forstand at det ikkje er noko typisk konsmomål. Likevel fortel ho at det er mange på hennar eigen alder i bygda som talar om lag slik ho sjølv gjer. Særleg gjeld dette ungdom som har gått på vidaregåande skule i Mandal.

Undersøkinga av språklege variablar i språket til Ingrid legg for dagen mest berre "nyare former". Ho får 4 av 61 moglege dialektpoeng (eldre språkformer). Eldre språkformer nyttar ho berre i uttale av *kj*-lyden og i ein førekomst av *i* som refleks av norrøn kort *i*, i ordet *slid*. Markante språkdrag som skil målet hennar frå "sentrumsstrategien", er dei ikkje-omlydde formene av sterke verb i presens og *v*-uttalen av norrøn *hv*- i framlyd. I den frie samtalen finst òg nyare pronomenformer, som *oss* og *dere*. I talemålet til Ingrid er det i tillegg ein del variasjon i bruken av stemde og ustemde plosivar. Ho seier til dømes *kjøpe* og *søke*, men òg *ude* (ute) og *koge* (koke).

Andre typiske "kystmålsformer" som finst i intervjuet, er til dømes *skole*, *tror*, *sie* (seier), *hjemme*, *har*, *kunne* og *'kåmme* (kjem). Sjølv seier ho at ho av og til tidlegare brukte presensforma *he* i staden for *har*, i somme tilfelle. Berre det å nytte denne eine ordforma gjorde at ho følte ho tala konsmomål. Ein hovudtendens i granskinga er at dei

omlydde presensformene er eit av dei draga som ser ut til å halde seg best mellom yngre språkbrukarar.

Dei fleste einskildordformer til Ingrid vil liggje nær målet som blir tala i Mandal by. Former som *fløtte* (flytte), *mi* og *ikkje* er på med å stadfeste dette. Ho manglar likevel typiske mandalske drag, som t.d. "stød-tonem" og den særmerkte *å*-vokalen i utlyd, slik me til dømes finn det i infinitivsforma *kastå* (kaste) i Mandal. Derfor vil truleg termen "kystmål" vere meir dekkande for den talemålsvarianten Ingrid nyttar. Eg vil drøfte slike problemstillingar nærare under pkt. 4.3.

4 Refleksjonar kring dei språklege resultatata i granskinga

4.1 *Konsmomålet sett i ljøs av andre bygdemålsgranskingar i Vest-Agder*

Magne Inge Haugsgjerd (1975) si gransking av snartemomålet i nabobygda i vest, Hægebostad, syner fleire av dei same språklege utviklingsdraga som eg har funne i mi gransking. Her finst det òg store talemålsskilnader mellom generasjonane og mellom informantar busette i sentrum og dei som er busette i meir periferer strok av bygda. Truleg har innflyttinga i samband med jernbaneutbygginga verka til ei endå raskare språkutvikling her enn i Konsmo. Til dømes var nyare pronomenformer som *åss* og *dere* allereie tidleg på 1970-talet komne inn i målet til ein del ungdom i sentrum av Snartemo (Haugsgjerd 1975:94). Dette er drag som vik sterkt av frå måla ikring.

Med utgangspunkt i den kjennskapen eg har til målet som blir tala på denne staden i dag, kan det sjå ut som om ein del av desse nyare formene har falle ut av språket att. Ungdomar på min eigen alder (fødde etter Haugsgjerd si gransking) talar i dag eit mål som ligg ein gode del nærare det tradisjonelle Hægebostad-målet. Kan hende har det i denne bygda gått føre seg ein overgang frå *diffust* til *fokusert* språksamfunn (LePage & Tabouret-Keller 1985). Ein slik overgang er skildra mellom anna i Helge Omdals artikkel om Høyanger-målet (Omdal 1977). I ein diffus språksituasjon vil fleire parallelle

dialektvariantar eksistere om kvarandre, medan det i ein fokusert situasjon meir vil vere tale om ei samlande "norm".

Truleg har den prosentvise delen av innflyttarar i anleggstida vore større i Snartemo enn i Konsmo. Etter mi meining er derfor innflyttarane og *dialektkontaktsituasjonen* som oppstod mellom desse og bygdefolket ein viktigare forklaringsfaktor for utviklinga av snartemomålet enn for konsmomålet. I Konsmo meiner eg til dømes påverknaden frå kystmåla har vore ein tyngre endringsfaktor.

I 1994 kom Astri Jortveit Horn med eit arbeid om Vennesla-dialekten. Her ser ho mellom anna på kva press Kristiansand bymål øver på dette bygdemålet. Hovudkonklusjonen hennar er at det tradisjonelle målet òg mellom dei yngre, ser ut til halde seg svært bra. Særleg gjeld dette formverket. Til dømes nemner ho dei sterke verba i presens. Ho jamnfører med Inger Frøyset si gransking frå 1957, og hevdar at språksystemet, særleg morfologien, i det store og heile har endra seg lite sidan den gong.

Nå finst det ingen eldre granskingar å jamføre med for konsmomålet sin del. Likevel syner dei språklege resultata eg har funne, at utviklinga har gått svært fort dei seinare tiåra. Det kan derfor vere interessant å samanlikne desse vest-egdske bygdesamfunna, Vennesla og Konsmo, og peike på årsaker til desse tilsynelatande "tempo-skilnadene" i språkutviklinga.

Jortveit Horn hevdar at den "felles venndølske identiteten" har verka konserverande på målet i bygda (1994:116). Etter mange tiår i ei kulturell bakevje i skuggen av Kristiansand, har venndølane etterkvart blitt meir medvitne når det gjeld verdiane Vennesla rommar. I ein del tilfelle gjeld dette kvalitetar som er vanskelegare å få auge på i eit bysamfunn. Døme på dette kan vere den rike lags- og organisasjonsverksemda. Vidare peikar Jortveit Horn på arbeidet for å ta vare på historie, tradisjonar og skikkar i bygda.

Sjølv om det i Konsmo er ein god del menneske som har interesser innanfor slike tradisjonelle felt (jf. Akselberg 1994), finst det i denne bygda få arenaer å *utøve* dei på. Mitt inntrykk er at den jamne innbyggjaren i Konsmo er lite oppteken av staden han kjem frå. I alle høve gjeld dette mange i etterkrigsgenerasjonen. Kunnskapsnivået om historie og lokale tilhøve elles er heller lågt, og einskilde gjev

uttrykk for at dei bur i bygda nærast fordi dei ikkje "evnar" å flytte vekk.

Kan hende er ikkje dette nokon atypisk situasjon for bygder i indre Agder. Likevel skil Konsmo seg noko ut frå dei fleste nabobygdene grunna jernbaneutbygginga og den store industrireisinga på 1900-talet. Desse hendingane førte mellom anna med seg auka tilflytting og i sin tur ein mindre einsarta folkesetnad, både sosialt og innan arbeidslivet. Truleg har dei agrare verdiane mista meir av funksjonen som felles referansepunkt i Konsmo enn til dømes i den gamle nabokommunen i nord, Grindheim.

Vennesla har på 1900-talet òg gått igjennom overgangen frå jordbrukssamfunn til industrisamfunn. Industrialiseringsprosessen her har hatt langt større dimensjonar enn den me finn i Konsmo (Jortveit Horn 1994). Derfor er det vanskeleg å nytte denne årsaksfaktoren for å forklare kvifor målet ser ut til å halde seg betre i Vennesla. Medan avstanden frå Vennesla sentrum til det "språklege normsentret" Kristiansand, berre er om lag 15 kilometer, er han nesten 6 mil til Konsmo. Samstundes syner resultatane frå granskinga mi at dei yngre språkbrukarane i Konsmo er i ferd med å "passere" venndølane i språkutviklinga. Dette skjer trass i at dei til dømes morfologisk sett "starta" eit godt stykke bak.

Den vidaregåande skulen i Vennesla har eit breitt spekter av undervisningstilbod. Dei fleste unge blir derfor buande i bygda fram til 19-års alderen. I tillegg verkar den stutte avstanden til Høgskolen i Agder (Kristiansand), til at mange vel å bu i bygda òg medan dei studerer. Viktigast er kan hende likevel at ungdom i Vennesla tradisjonelt har gått raskt inn i yrkeslivet i heimbygda og på den måten vore med og ført språkarven vidare. I Konsmo har det vore mykje vanlegare å reise ut, både i samband med jobb og utdanning.

Etter mitt syn spelar *storleiken* på språksamfunna òg ein avgjerande rolle for kvifor språkutviklinga ser ut til å gå føre seg i ulikt tempo i desse bygdene. Grovt rekna soknar ti gonger så mange menneske til det geografiske området der det blir tala "vennesla-dialekt", som til det området der det blir tala "konsmodialekt". Ei anna årsak kan vere den nemnde svake heimstadsforankringa eg meiner å ha registrert hos mange konsmoinnbyggjarar. Sjølv sagt kan desse faktorane setjast i saman, og ein kan mellom anna spørje seg

om det krevst ei viss *mengd* språkbrukarar for at ein dialekt i det heile teke skal kunne overleve i vår tid.

4.2 Språk, individ og identitet i konsmosamfunnet

Ser ein på språkbruk som ei rad *identitetshandlingar* (jf. Le Page & Tabouret-Keller 1985), er det naturleg å tenkje seg at dei lokale særdraga i språket minkar proporsjonalt med at folk opplever ei avtakande heimstadsforankring. Lokal forankring er i det heile teke blitt meir underordna dei seinare tiåra. Dette gjeld òg innerter i bygda. Folk er ikkje så mykje opptekne av kva gard eller grend dei kjem frå. Moderne menneske ser ut til å sortere folk etter andre kriterium. Døme på dette kan vere yrke eller kor folk "høyrer til" sosialt.

Når talemålsvariantar i Konsmo som ligg svært nær opptil kystmåla, er i bruk og "aksepterte" mellom så mange, kan det tyde på at desse språkdraga er i ferd med å bli oppfatta som like *umarkerte* som det tradisjonelle målet. Til dømes høyrer ein stadig sjeldnare at born av innflyttarar frå til dømes Kristiansand, legg om til tradisjonelt konsmomål.

Ei forklaring på denne utviklinga kan vere å vise til regionaliseringa. Språkleg har me sett at ho breier om seg. Denne prosessen blir til vanleg kopla saman med den "sosiale regionaliseringa". Folk tek seg arbeid og går på skule utanfor heimbygda. Ein kan bu i bygda og samstundes ha mange *primærrelasjonar* andre stader i regionen. Mange vil sikkert derfor hevde at den geografiske forankringa gradvis blir flytta frå det lokale til det regionale planet. Sjølv heller eg som nemnt meir til det synet at andre forankringspunkt enn dei geografiske vil vere dei som blir viktige for menneska i tida som kjem. Betra kommunikasjonar og auka tilgang på Internett, har gjeve oss høve til jamleg samkvem med individ i andre regionar. Me kan velje meir sjølve, både når det gjeld *kva* interesser me vil dyrke og *kven* me vil dyrke dei saman med.

Denne aukande *individorienteringa* kan derfor òg vere med i forklaringsbiletet. Sjølv i Konsmo der fleire av informantane klagar over for stort *konformitetspress*, har samfunnet opna for fleire måtar å leve på. Dette er sjølvsgatt ei utvikling som heng saman med

omveltingane som har gått føre seg til dømes innan yrkeslivet. Betre høve til val på slike område stimulerer om mogleg òg til auka språkleg valfridom. Ein vil innanfor sosiologisk teori (t.d. Berger 1974) finne posisjonar som hevdar at *individualiseringa* er eit av dei fremste kjenneteikna på eit moderne samfunn.

Ei modernisering av denne typen vil som oftast fyrst gjere seg gjeldande i byar. Rurale strok blir likevel stadig meir "by-like". Til dømes kan dette dreie seg om at talet på primærrelasjonar i nærmiljøet minkar. Andersson (1987) talar om *mental* urbanisering. Dette er ein prosess som er kjenneteikna av ei aukande sosial differensiering av bygdesamfunna.

Ein skal sjølvstakt vakte seg vel for å hevde at det er noko éin til éin-tilhøve mellom sosial differensiering og *språkleg* differensiering. Heller ikkje finst det eldre granskingar som kan stadfeste at konsmomålet var meir einskapleg i eldre tider. Høyrer ein eldre menneske tale i dag, får ein likevel inntrykk av at det var slik.

Under pkt. 3.2 såg me at det fanst ulike språklege strategiar mellom dei unge. Alle dei einskildindividida som er dregne fram, er representantar for ei større gruppe av språkbrukarar i denne aldersgruppa. Når desse informantane talar om "konsmomål" viser dei alle til det tradisjonelle målet, ganske ulikt det målet dei fleste av dei sjølve talar. Det er tydeleg at dei ser på dette eldre målet som ein meir einskapleg storleik.

Medan me mellom eldre innfødde språkbrukarar til dømes stort sett berre vil finne uttalen *ei viga* eller *ei vika* av substantivet *ei veke*, finn me dette ordet i svært mange varianter hos dei yngre. *Ei vege, ei vige, ei vega, ei viga, ei vika, ei uga, ei uge* og *ei uke* er døme på former eg har registrert i mi eiga aldersgruppe. På dette punktet kan det sjå ut som *individualiteten* meir og meir har blitt eit kjenneteikn også på *språksamfunnet* Konsmo. Dette har gått føre seg parallelt med at andre sider av samfunnet har blitt mindre konforme.

4.3 'Kystmålsframrykking' - om språkleg regionalisering på Agder

Fleire av dei språklege endringane eg funne i granskinga, har gått i retning av dei såkalla *kystmåla* på Agder. Skal ein undersøkje

tendensar til *regionalisering* av dialekten i området, vil det vere fruktbart å sjå på om det finst eit mønster i desse endringane, og om desse endringane kan knytast til ein meir eller mindre avgrensa region med utgangspunkt i ein tettstad langs kysten. TEIN-prosjektet fokuserer mellom anna på det regionale perspektivet i dei talemålsendringane som går føre seg i Noreg i dag. Innanfor temaet regionalisering stiller prosjektet mellom anna spørsmål om kor *store* dei språklege regionane eller *cirkumferensane* vil kome til å vere. Vidare blir det peika på kor viktig det er med dialektundersøkingar av område som er lite undersøkte tidlegare, særleg for å sjå på kva som fungerer som språklege kjerneområde. Det blir òg lagt vekt på å undersøkje både område der endringane går raskt og område der språkutviklinga er meir stabil.

Sett i ljøs av dette, vil granskinga av konsmomålet reise fleire interessante spørsmål. Mellom anna vil ho kunne gje oss ein peikepinn på kva som fungerer som språkleg regionsenter for denne bygda. Skjekkeland (1999:92) konkluderer med at dei små byane på Agder spelar ei sentral rolle som normsentra for kvar sine område. Likevel dreg han fram den funksjonen Kristiansand har som "språkleg-kulturelt senter" for store delar av Agder, og at funksjonar som tidlegare låg til dei mindre byane, no blir fylte av fylkeshovudstaden Kristiansand. I samanheng med språkutviklinga i Konsmo, er det byane Mandal og Kristiansand og tilhøva mellom regionane deira som er relevante (jf. pkt. 2.1). Sjølv om Audnedal altså ligg i *mandalsregionen*, er fleire av senterfunksjonane, særleg dei som har med handel å gjere, etterkvart blitt overtekne av Kristiansand.

Eg har i denne artikkelen nytta termen *kystmål* for den varianten av egdemåla som mykje av utviklinga i konsmomålet går mot. Ein måte å spore tendensar til ei utvikling mot eit regionaltalemål for denne delen av Agder, kan derfor vere å leite etter spesifikke mandals- eller kristiansandsdrag i det nye talemålet som veks fram i Konsmo. På denne måten kan ein seie noko om *kor store* dei språklege regionane ser ut til å bli.

Avstanden frå Mandal til Kristiansand er berre om lag 40 kilometer. Språkleg sett er heller ikkje avstanden stor. Skjekkeland (1999:77) seier at "Kystmåla i Aust- og Vest-Agder har mange felles

drag, og er meir einsarta enn måla i midtre og indre strøk.” Eit drag som skil Kristiansand bymål frå talemålet i Mandal, er halden *-r* i presens av verb og fleirtal av substantiv. Særmerkt er òg at den siste vokalen blir uttala med ein *å*-lyd. Døme på dette er *kastår*, *springår* (pres.), *hestår* og *hønår* (ub.flt.). I tradisjonelt mandalsmål finst ikkje *-r* i desse kategoriane. Der andre kystområde (t.d. Lindesnes) vil ha *-e* i utlyd, har mandalsmålet som oftast *å*. Me får då substantivformer som *hestå* og *hønå* i ubunden form fleirtal. Verb blir uttala likt i infinitiv og presens: *kjøbå* (kjøpe), *syngå* (syngje) og *kjennå* (kjenne).

I det nye konsmomålet finst ingen av desse draga. Som i anna talemål langs sørlandskysten, til dømes på Lista, finn me *-e* som ending i desse kategoriane (jf. “Lill” under pkt. 3.2.3). Det heiter *fleire heste*, *fleire høne*, *å hoppe* og *å springe*. Same formene finst i presens: *hoppe* og *springe*. Kan hende kan me kalle slike former *fellesegdske*. Dei finst i alle høve både i midtre og vestre delar av kystmåla i landsdelen

Ser ein på eit frekvent ord som subjektsforma av 2. person fleirtal personlege pronomen, er *mi* einerådande i det tradisjonelle mandalsmålet. I Kristiansand bymål er *vi* den vanlege forma. Denne forma er Kristiansand åleine om på Agder. Kystområda elles har som oftast *mi*, ei form Helge Sandøy (1990:83) kallar den typiske sørlandske byforma. Det er denne forma som har kome inn i det nye konsmomålet i staden for den tradisjonelle *me*. Igjen kan ein etter mitt syn tale om ein overgang til ei *fellesegdsk* form. Alternativt kunne ein tenke seg at *vi* heller hadde slått igjennom i konsmomålet, sidan forma både finst i kristiansandsmål og i skriftmåla, men det har altså ikkje skjedd. Samanfallet i *-an* som ending i fleirtal bunden form av hokjønns- og hankjønnsst substantiv fylgjer òg mandalsmålet. Kristiansand vil her ha *-ane* som ending i båe kategoriar.

Det nye konsmomålet ligg altså på dei fleste punkt nært opptil det målet som i dag blir tala i Mandal. Likevel manglar ein del «typiske mandalske drag» som til dømes den omtala *å*-lyden i utlyd. Eit anna døme er perfektumskonstruksjonar som *har finne* og *har drikke*. Desse er vanlege i mandalsmål, utan at dei ser ut til å ha fått innpass i det nye konsmomålet i særleg grad. Derimot finn ein i nyare konsmomål til dømes spørjepronomenet *å* for eldre *kå* (kva). Forma *å* finst i mandalsmålet og overgangen *kå*>*å* kan sjå ut som eit resultat av

påverknad på bygdemålet frå bymålet. Skriftspråket ser uansett ikkje ut til å spela nokon rolle her. Trass i dette kan det vere fruktbart òg å søkje forklaring andre stader når ein skal freiste å peike på drivkreftene i språkutviklinga på ein stad som Konsmo.

Mange av dei såkalla «gjennomsnittsendringane» som har gått føre seg i konsmomålet, kan òg vere resultatet av *indre drivkrefter* i språket. Dette gjeld særleg dei som har med *forenkling* av språket å gjere. Peter Trudgill definerer *simplification* (forenkling) som "regularisation and loss of redundancy" (Trudgill 1988). Døme på dette kan vere når fleirtalsendingane *-a* og *-e* i substantiv fell saman i *-e*, eller når innlydspalataliseringa av *k* og *g* fell vekk. *Dialektblanding* er ein av faktorane som kan gje slike forenklingsprosessar eit tilskuv. Slik dialektblanding vil gå føre seg dei fleste stader i større eller mindre grad. I Konsmo gjorde truleg dette fenomenet seg sterkast gjeldande under anleggsperioden på Sørlandsbanen i 1930- og 1940 åra (jf. pkt. 2.2).

Det rår ulike oppfatningar mellom granskarane om kva rolle skriftspråket spelar for utviklinga i dialektane. Eg kjem ikkje til å drøfte desse synspunkta her, men berre gje eit par døme på at drag i det nye konsmomålet òg kan utvikle seg i motsett lei av skriftspråket. I granskinga har eg i samband partisipp av sterke verb synt at forma *bært* i preteritum rår grunnen nærast åleine mellom dei yngste informantane. Denne forma har ikkje støtte i nokon av skriftspråka. Det same gjeld pronomenforma *deises* som ser ut til å ta over for eldre *deirå*. Ein del granskarar vil i tillegg operere med ein skilnad mellom skriftspråkspåverknad frå bokmålet, og påverknad frå variantar av norsk som kan karakteriserast som "standard" (til dømes moderat oslomål).

Årsakene til språkending er med andre ord mange og samansette. At dei samla sett har gjeve eit meir einsarta talemål i denne delen av Agder, er det derimot liten tvil om. Eg trur me med basis i denne granskinga av konsmomålet kan sjå konturane av eit regionalspråk bygd på talemåla i kyststroka. Kor *store* dei språklege regionane vil vere er vanskelegare å avgjere. Utviklinga no tyder på at Konsmo vil ta del i ein språkregion med utgangspunkt i Mandal. Det er likevel avhengig av at talemålet i Mandal ikkje endrar seg for mykje i retning av Kristiansand bymål, noko den stutte geografiske

avstanden truleg kan verke til. Min hypotese er derfor at midtre og austre delar av Vest-Agder om ei tid vil vere delar av ein større språkregion med Kristiansand som sentrum. Om målet i ei bygd som Konsmo i ein slik prosess vil ta vare på einskilte særdrag som til dømes sterke verb og tradisjonelle pronomen, vil likevel berre seinare granskingar kunne gje eit sikkert svar på.

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein. Fenomenologisk dekonstruksjon av det labovmilroyske paradigmet i sosiolingvistikken. Ein analyse av sosiolingvistiske tilhøve i Voss kommune. Universitetet i Bergen. 1995.
- Andersson, Roger 1987. I: Pedersen 1996.
- Berger, Peter 1974. I: Pedersen 1996.
- Haugsgjerd, Magne Inge. Snartemo-målet: eit vest-egdsk bygdemål og nyare utviklingsdrag i stasjonsområdet (uprenta hovudoppgåve). Bergen 1975.
- Gislefoss, J.K. Konsmo. I: H. M. Fiskaa og H. Falck Myckland (red.): Norges bebyggelse. Sørlige seksjon. Herredsbindet for Vest-Agder - østre del. Oslo 1957
- Jortveit Horn, Astrid. Venneslamålet i et dialektologisk og sosiolingvistisk perspektiv (uprenta hovudoppgåve). Universitetet i Oslo 1994.
- LePage, Robert og Tabouret-Keller, Andree. Acts of identity. Cambridge 1985.
- Mæhlum, Britt. Dialektal sosialisering. Oslo 1992.
- Pedersen, Inge Lise. "Fenomenologisk dekonstruksjon". Revidert utgåve av munnleg opposisjon i samband med Gunnstein Akselberg sin doktordisputas. I: Maal og Minne. Hefte 2. 1996
- Skjekkeleland, Martin. "Agder – ein region mellom aust og vest. Kva skjer med talemålet i området?" I: Målbryting nr. 2 1999.
- Sandøy 1990. I: Jahr, Ernst Håkon (red.): Den store dialektboka. Oslo 1990.
- Trudgill, Peter. "On the role of dialect contact and interdialect in linguistic change". I Fisiak (red.): Historical dialectology. Berlin 1988.